

Kirjallisuushistorian varjoista valoon

Raimo Jussila

Paloposki, Outi & Riikonen Hannu K. (toim.) 2013. Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 766 s.

Kirjallisuudentutkimuksessa ja -historiassa kääntäjät ovat olleet yleensä nimettömiä varjo-puolen kulkijoita. Kun kyse on tietoteosten suomentamisesta, katve on ollut kahta syvempi. Kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura äskettäin julkaisi sekä *Suomennoskirjallisuuden historian 1–2* (2007) että *Suomennetun tietokirjallisuuden historian 1800-luvulta 2000-luvulle* (2013), tilanne on korjautunut kahdella iskulla.

Ensin mainitun historiateoksen päätoimittajana on Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen professori H. K. Riikonen. Jälkimmäiseen historiaan hänet on merkitty vaatimattomasti toimittajaksi. Riikosen osuus on kuitenkin suuri, sillä historian noin 80 luvusta, artikkelista ja tekstilaatikosta hän on kirjoittanut peräti kolmisenkymmentä. Kun mukaan otetaan toimituksen toinen toimittaja, Turun yliopiston professori Outi Paloposki, sekä teoksen toimitussihteeri ja kuvatoimittaja Anne-Maria Latikka, niin toimituksen kirjoitusosuus otsikoin mitattuna kasvaa jo puoleen. Edellisten lisäksi kirjoittajina on ollut 24 asiantuntijaa eri tiedonaloilta. Teoksen taustalla ei näytä olleen suurhankkeissa tavanomaista toimituskuntaa, joten vastuu laajan hankkeen suunnittelusta ja toteutuksesta on ollut toimittajilla. Laadun takaajina ovat olleet Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämät refereet.

Kirjan nimi kertoo, että teoksessa aloitetaan vasta 1800-luvulta. Sitä vanhempi kirjallisuus onkin jo moneen kertaan esitelty niin suomen kielen historiaa käsittelevissä teoksissa kuin kirjallisuushistorioissa. Niitä varten, jotka eivät varhaisaikojen suomennoshistoriaa tunne, on kuitenkin Tuija Laineen kirjoittama tiivis luku ”Tietokirjallisuuden suomentaminen ennen 1800-lukua”.

Teos alkaa pääjaksolla ”Suomentajat kielen kehittäjinä ja tiedon välittäjinä”. Se tuo selvästi esiin ne vaikeudet, joita varsinkin eri tieteenalojen termistöt ovat aiheuttaneet. Alan ensimmäiset suomentajat ovat joutuneet tavallisesti luomaan itse tarvittavan termistön, ja 1800-luvun suomentajat ovatkin uudissanojen sepittäjien kärkimiehiä. Termien puute toistuu useissa tieteenalakohtaisissa artikkeleissa jäljempänäkin, esimerkiksi Kaarina Pitkänen-Heikkilän laatikkotekstissä ”Ferdinand Ahlman ja kasvatustieteen termit”.

Mainitussa jaksossa on koko joukko erillisiä artikkeleita, joissa esitellään merkittäviä suomentajia alkaen August Ahlqvistista ja päättyen Oiva Talvitiehen. Kääntäminen on ollut heidän sivuharrastuksensa varsinaisen viran ja muun yhteiskunnallisen toimeliaisuuden ohessa. Kuitenkin 1900-luvun loppupuolen kääntäjät Kai Kailasta Eila Salmiseen on sijoitettu jostakin syystä kirjan päätösjaksoon, vaikka luontevampi paikka olisi ollut tuossa samassa yhteydessä – ovathan hekin olleet suomen kielen kehittäjiä ja erityisesti tiedon välittäjiä.

Erityisesti 1800-luvulla mutta vielä 1900-luvun alkupuoliskolla suomentajat olivat yhteiskunnan monitoimimiehiä (toki naisiakin oli joukossa), joita siivitti suuri kansallinen projekti: suomen kielen ja suomalaisen yhteiskunnan kehittäminen ja yhtenäistäminen. Eniten kääntäjien joukossa oli tiedemiehiä (mm. Erik Ahlman, August Ahlqvist, Yrjö Hirn, Rafael Karsten, Julius Krohn, J. V. Lehtonen, Edvard Rein, E. N. Setälä, Viljo Tarkiainen),

mutta mukana on myös kirjailijoita ja kaunokirjallisuuden kääntäjinä tunnettuja henkilöitä (J. A. Hollo, Aino Kallas, Joel Lehtonen, Johannes Linnankoski, Otto Manninen), poliitikoita (J. K. Paasikivi, K. J. Ståhlberg, Väinö Tanner, Paavo Virkkunen, Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen) sekä tietysti kulttuuriheeros Elias Lönnrot. Kuriositeettina mainittakoon lisäksi ilmajokelainen kyläräätäli Samuel Rinta-Nikkola.

Teoksen toinen pääjakso on noin puolet teoksen varsinaisesta tekstiosuudesta käsittävä ”Suomennoksia eri tieteenaloilta”. Siinä esitellään aluksi ”aikamme kahden kulttuurin” – humanististen ja yhteiskuntatieteiden sekä luonnontieteiden ja tekniikan – käännöksiä tieteenaloittain. Teoksen näkökulma on vahvasti humanistinen ja tieteellinen. Vähäisempiin alajaksoihin ovat saaneet tyytyä ”Elämäkerrallinen ja omakohtainen kirjallisuus” sekä eräänlaisena kaatoryhmänä ”Opas- ja tietokirjoja eri aloilta”. Kun teoksia ja niiden kääntäjiä on käsitelty sekä tässä tieteenaloja esittelevässä että edellä kuvatussa kääntäjiä esittelevässä osassa, esitysten jonkinmääräistä päällekkäisyyttä ei ole voitu välttää.

Kasvatustieteellisen kirjallisuuden laaja esittely on Anne-Maria Latikan käsialaa. Hän on kirjoittanut myös psykologiaa, kognitiivista neurotiedettä ja kasvatusoppaita koskevista suomennoksista sekä yhdessä H. K. Riikosen kanssa *Sivistys ja tiede* -kirjasarjasta. Vanhin alan suomennettu kirjallisuus on kristillispohjaista, ja se esitellään jo suomennoskirjallisuutta koskevassa osassa. 1800-luvun suomennokset, joiden alkuteokset olivat usein saksankielisiä, oli tarkoitettu koululaitoksen uudistustarpeisiin. Nykyään kasvatustieteellisessä on kiintoisia kehityssuuntia: Julkaisujen kokonaismäärä lisääntyy jatkuvasti, mutta suomennosten suhteellinen osuus vähentyy. Samalla kasvatusoppaiden ja yleistajuisten kasvatusoppaiden osuus suomennoksista on kasvanut teoreettisten teosten kustannuksella. Muita tieteenaloja, joissa suomennosten osuus on ollut aina suhteellisen pieni, ovat yllättävästi kielitiede ja käänntöiede.

Historiantutkimuksen luku on ymmärrettävästi teoksen laajimpia ja perusteellisimpia. Kuitenkin ainakin yhtä se vielä kaipaisi, nimittäin ”historian isän” Herodotoksen *Historiateosta I–III*, jonka Edvard Rein on suomentanut kreikan kielestä. Käännöksestä on vielä vuonna 1997 otettu neljäs painos, josta kustantaja on häveliäästi unohtanut pois maininnat ensimmäisen painoksen ilmestymisvuosista 1907–1910. Teossarja kuuluu niihin, jotka pitäisi kääntää uudestaan sekä varustaa kommentein ja hakemistoin.

Suomen herkästä suhteesta itäiseen naapuriinsa on lyhyehkö artikkeli ”Venäjän historiaa sekä Suomen ja Venäjän (Neuvostoliiton) suhteita käsittelevää käänntöskirjallisuutta”, kirjoittajana H. K. Riikonen. Miksi siinä esitellyt suomennokset on otettu erilleen luvuista ”Historiantutkimus” ja ”Yhteiskunnallinen kirjallisuus”, ei artikkelista käy ilmi. Lukija voi mainion erittelyn perusteella uumoilla, että synnä on monien esiteltyjen teosten hymistelevä tai propagandistinen sävy sekä niihin liittynyt polemiikki.

Hätkähdyttävää on, että luvussa ”Yhteiskunnallinen kirjallisuus” esitely varhaisin suomennos vuodelta 1790 Venäjän ja Ruotsi-Suomen suhteisiin liittyen on taas ajankohtainen. Kyseessä on ranskalaisen poliittisen journalistin Jacques Mallet du Panin teos *European Waldakundain Tasa-Woiman Waarasta* (suom. Eric Polon). Sen oli tilannut Kustaa III Ruotsin ja Venäjän välisen propagandasodan tarpeisiin. Teos käsittelee Katariina II:n laajentumispolitiikkaa ja Euroopan tasapainotilan vaarantumista. Olisikohan tässäkin uuden suomennoksen tai painoksen paikka?

”Kovan” tiedon alue jakautuu teoksessa seitsemään perinteiseen osaan: lääketiede ja terveysala, matematiikka, tähtitiede ja fysiikka, kemia, maantiede, biologia ja teknologia. Näistä perusteellisimmin on esitelty lääketiede ja terveysala sekä biologia. Kummastusta herättää näiden rinnalle nostettu nuori tieteenhaara, kognitiivinen neurotiede, kun taas esimerkiksi yhteiskunnallisesti tärkeä tietotekniikka ja ohjelmointi puuttuu.

Kolmannessa pääjaksossa ”Erillisnäkökulmia tietokirjallisuuden suomennoksiin” esitellään tietokirjojen kuvituksen historiaa, lasten ja nuorten käännöstietokirjallisuuden varhaisvaiheita, suomalaisten suosimia suurteoksia ja teossarjoja sekä suomalaisen tiede- ja tietokirjallisuuden ulkomaisia käännöksiä. Toimittajien kirjoittamassa luvussa ”Suomennetun tietokirjallisuuden kritiikistä” todetaan, että jos suomentajan osuus ylipäätään muistetaan, maininta oli aiemmin useimmiten kielteinen: ”kehno ja kankea”, ”tyyskästi” käännetty tai täynnä ”svetisismejä ja pelkkiä kielivirheitä”. Ehkä ajan mittaan kieli ja terminologiat ovat jo vakiintuneet ja käännösten taso parantunut, kun nykyään kriitikko voi kiittää suomenosta siitä, että se ”tekee lukemisesta nautinnollisen kokemuksen”.

Lyhyt neljäs pääjakso luo katsauksen tietokirjallisuuden suomentamisen nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Tulevaisuudennäkymissä nousevat esiin englannistuminen, yleisön ostokäyttäytyminen ja uudet mediat. Viimeisessä luvussa H. K. Riikonen kirjaa tietokirjallisuussuomennosten puutteita ja aukkoja.

Teknisestikin *Suomennetun tietokirjallisuuden historia* kelpaa hyvän tietokirjan esikuvaksi. Sen kieli ei ole ”kankeaa” vaan enimmältään nautittavaa. Suomennosten tulvaa esiteltäessä syntyy kuitenkin joskus tekstivirran tukkivia luettelopatoja. Kirja on huolellisesti toimitettu. Typografia on selkeää, eikä paino- tai taittovirheitä ainakaan etsimättä pistä silmään. Merja Lahtinen on toimittanut huolellisesti kunnan tietoteokseen kuuluvat laajat hakemistot. Teoksen kuvitus on asiallisen mustavalkoista, joka kertoo lukijalle heti, ettei ole kyse nopealukuisesta selailukirjasta. Kuvälähteistä on oma luettelonsa. Toimittajat ovat kaiken kaikkiaan onnistuneet luotsaamaan yli kaksikymmenpäisen kirjoittajakuntansa hyvään lopputulokseen.

Selaillessaan *Suomennetun tietokirjallisuuden historiaa* tavallinen tiedon ystävä – varsinaisesta filosofista puhumattakaan – hengästyy ensinnäkin siitä ilosta, että tämä tärkeä teos on ilmestynyt, ja toisekseen siihen sisältyvän tiedon runsaudesta ja sen sulattamisesta. Tulevat tietokirjallisuuden tutkijat innostunevat niistä tutkimusnäkyistä, joita tämä vahva avaus nostaa esiin.

FL Raimo Jussila on eläkkeellä oleva Suomen tietokirjailijat ry:n entinen toiminnanjohtaja ja nykyisin Bibliophilos-lehden päätoimittaja.